

Marius Mazilu

PENTRU O NOUĂ EDIȚIE A *PRAVILEI DE LA GOVORA* (1640)

În cadrul ședinței din 22 septembrie 1877, comisia de revizie a *Dicționarului Academiei* stabilește care vor fi primele texte vechi românești editate sub egida Societății Academice Române. Astfel, Alexandru Odobescu este numit să se ocupe cu editarea *Pravilei de la Govora*, „în transcripțiune cu litere latine, dând specimene de vechea ortografie cu adnotațiuni, prefață și glosariu speciale, în care cuvintele vor figura și cu chirilice”¹, B. P. Hasdeu să editeze *Psaltirea* lui Coresi, G. Sion, *Divanul* lui Cantemir, iar G. Bariț, *Catehismul calvinesc* de la 1656, aparținându-i lui Gheorghe Rákoczy.

Chiar dacă Odobescu dă la tipărit textul propriu-zis al *Pravilei* în 1878, partea introductivă a lucrării stagnează în următorii ani, editorul stabilindu-se pentru o perioadă la Paris, unde va îndeplini funcția de secretar de legăție. De acolo, el va trimite, în anul 1883, o scrisoare, prin care roagă Academia „să-l desărcineze” de a duce la bun sfârșit ediția. Pentru că Academia nu ia vreo hotărâre în privința continuării ediției cu alți specialiști, *Pravila* apare fără semnătura lui Odobescu, fără studiu introductiv, note și glosar².

În consecință, prima ediție modernă a *Pravilei de la Govora* (1640), cunoscută și ca *Pravila cea mică*, apărută sub îngrijirea Academiei Române în anul 1884, se limitează la a reproduce „cu cea mai strictă fidelitate posibilă, ortografia, modul de scriere și chiar dispozițiunile tipografice ale ediției princeps”³, după cum se specifică în nota asupra ediției. Pe fiecare pagină sunt grupate patru pagini ale ediției originale. Alături de numerotarea cea nouă a filelor, se păstrează și numerotarea inițială (adesea eronată), marcată cu un asterisc. Se urmărește analogia tipografică cu textul primitiv, unde se utilizaseră trei tipuri de litere chirilice, înlocuite în transcriere cu alte trei corpuri de litere latine. Se suplinesc, cu caractere italice, omisiunile și cuvintele prescurtate după uzul scrierii cu alfabet chirilic. Citirea textului este îngreunată de faptul că transcrierea respectă toate acele legături dintre cuvinte, existente în ediția originală, și chiar

¹ „Analele Societății Academice Române”, tomul XI, secțiunea I, 1878, p. 216, 218.

² Pentru această discuție, a se vedea N. A. Ursu, *Contribuția Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi românești*, în „Limba română”, XV, 1966, nr. 5, p. 535, 538–539.

³ *Pravila bisericească, numită cea mică, tipărită mai întâi la 1640, în Mănăstirea Govora, publicată acum în transcripțiune cu litere latine de Academia Română*, București, Tipografia Academiei Române, 1884, *Notă preliminară*.

LR, LXVII, nr. 3–4, p. 331–339, București, 2018

semnele punctuației deficitare din aceasta. Pasajele slavonești din textul românesc se păstrează ca atare, oferindu-se, însă, în anexe, traducerea lor. Editorul admite că, pentru a învinge dificultățile transcrierii, s-a folosit de oarecare reguli, „din care unele, mărturisim fără sfială, că ni se par și nouă a fi cu totul arbitrarii”⁴.

Atât textul acestei ediții, cât și nota preliminară sunt reluate de Ioan M. Bujoreanu și publicate, mai întâi, în 1884, împreună cu *Îndreptarea legii* (cunoscută și ca *Pravila cea mare*, tipărită la Târgoviște în 1652)⁵, apoi, în 1885, într-o *Colecțiune de Legiurile României vechi și cele noi*⁶. Diferențele sunt minime și se referă la introducerea spațiului între cuvinte (acolo unde acestea erau scrise legat în ediția Odobescu), la îmbunătățirea punctuației și la folosirea unei ortografii mai puțin latinizante. Un element de noutate îl constituie transcrierea cu litere latine a paginii de gardă a *Pravilei*, care, în ediția anterioară, se prezenta sub forma unui facsimil după original.

Ediția din 1910–1911, care îi aparține lui Ion Peretz, este cea mai apropiată de cerințele unei ediții critice, mai ales prin studiul filologic care o însoțește. Publicarea pe trei coloane a *Pravilei de la Govora*, cu litere latinești, într-o transpunere superioară ediției Odobescu, a *Pravilei de la Bistrița* (1618) – textul slavon care a stat la baza traducerii textului românesc – și a *Nomocanonului* lui Ioan Pustnicul, însoțite, în subsolul paginii, de textul grecesc al *Nomocanonului* lui Cotelerius (text din secolul al XV-lea, editat în 1667, la Paris) și de traducerea românească a editorului, evidențiază relațiile dintre acestea. Este identificat și discutat manuscrisul de pe care s-a făcut tipărirea *Pravilei* (astăzi ms. rom. BAR 2471), care conține traducerea din slavonă în română a călugărului Mihail Moxa de la Mănăstirea Bistrița. Sunt prezentate toate exemplarele tipărite, care s-au mai păstrat la Biblioteca Academiei Române din București, ale *Pravilei* (cinci la număr, dintre care două complete)⁷, și se face o utilă referire la izvoarele

⁴ *Op. cit.*, Notă preliminară.

⁵ Ioan M. Bujoreanu (ed.), *Pravila bisericească (numită cea mică), tipărită în Monastirea de la Govora la anul 1640 și Pravila lui Matei Basarab, cu canoanele Sfinților Apostoli, intitulată „Îndreptarea legii”, tipărită la Târgoviște în anul 1652*, București, Tipografia Academiei Române, 1884.

⁶ Ioan M. Bujoreanu (ed.), *Colecțiune de legiurile României, vechi și cele noi, câte s-au promulgat de la 1 ianuarie 1875 și până la finele anului 1885. Legi, proceduri, regulamente, tratate, convențiuni, decrete, instrucțiuni, formularii, tarife, tablouri, statute, concesiuni etc. Din legile vechi sunt trecute aici Pravila lui Vasile Lupu, Pravila lui Matei Basarab, Pravila de la Govora, Legile turce pentru proprietatea din Dobrogea*, volumul III (partea I), București, Tipografia Academiei Române, 1885.

⁷ Deși numărul exemplarelor păstrate astăzi la Biblioteca Academiei Române din București este același, un singur exemplar al *Pravilei* mai este complet, celălalt exemplar conservat integral (cu excepția primei file) invocat de I. Peretz, destinat Ardealului (cu o *Prefață* identică, semnată însă de mitropolitul Ghenadie, și nu de Teofil), fiind astăzi înlocuit cu un altul (din care se mai păstrează doar filele de la 21 la 159). Conform descrierii din ediția lui I. Peretz, am putut realiza următoarea corespondență între exemplarele avute la dispoziție de acesta și cotele actualelor exemplare de la BAR: unicatul CRV-ului 39 corespunde exemplarului al cincilea descris de editor, primul dublet exemplarului al patrulea, dubletul al doilea exemplarului al treilea, dubletul al patrulea exemplarului al doilea, dubletul al treilea înlocuind primul exemplar descris, cel destinat Ardealului.

textului slavon al *Pravilei de la Bistrița*. Lucrarea n-a fost dusă însă până la capăt, transcrierea oprindu-se la pagina 62 din cele 348 de pagini ale cărții⁸.

Acestei realizări îi urmează mai multe ediții de popularizare.

Ediția întocmită de preotul Gheorghe I. Petre-Govora⁹ își propune să elimine din textul îngrijit de Odobescu tendințele marcat latinizante ale epocii, dar operează modificări la nivelul lexicului, într-o manieră selectivă și inconsecventă în tratarea aceluiași cuvânt (de ex. *binecuvântare* și *spăsenie* pentru *spăsenie*, *preabinecuvântați* și *preamăriți* pentru *preaogodnici*), înlocuind ceea ce resimte ca regionalism și arhaism cu echivalentul din limba literară actuală (de ex. *pofte* pentru *pohte*, *dintru* pentru *dentru*, *fiecare* pentru *fieșcare*, *împreună* pentru *depreună*, *drept* pentru *dirept*, *spiță* pentru *stepenă*, *pomeni* pentru *pamete*, *străini* pentru *stranici*, *iubirea* pentru *liubovul*, *au terminat* pentru *au oborât*, *să se împărtășească* pentru *să se priceștuiască*).

Pe de altă parte, textul suferă o serie de omisiuni și erori de transcriere (cu litere îngroșate, am evidențiat cuvintele care lipsesc): (...) *că pravilele dumnezești nu lasă pre cei nedestoinici ca păgâni* (p. 15), în loc de: *Că pravilele dumnezeiești nu lasă pre cei nedostoinici să se cuminece, carii se socotesc ca păgânii* (p. 7¹⁰); (...) *să se cinstească, cum am zis de Sfânta Duminică* (p. 18), în loc de: (...) *să se cinstească și să se ferească, cum am zis. Și la Preobrazenie¹¹, și la Vüzvidzenia¹² Cinstitei Cruci, prazdnice ale Despuitoriului. Aceaste prazdnice ale lui Hristos, toate așa să se ferească și să se cinstească, cum am zis de sfânta duminică* (p. 13); *sufletul este de oprire* (p. 14), în loc de *sufletul iaste de o perire* (p. 6); *socotesc* (p. 15), în loc de *socoteaște* (p. 7); *însă și acea zi* (p. 18), în loc de *însăși acea zi* (p. 14); *Deocină cu* (p. 56), în loc de *de ocină cu* (p. 124) etc.

Pentru a clarifica înțelesul textului, editorul intervine cu completări, fără a marca acest aspect și fără a se adresa originalului (de ex. *Să-i prăznuim, pre fiecare*,

⁸ Ion Peretz (ed.), „*Pravila de la Govora*”. *Text comparat cu „Pravila de la Bistrița” și „Nomocanonul” lui Cotelarius*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, XI (1910), p. 72–83, 392–408, XII (1911), p. 178–193, p. 467–474. Textul este reluat, parțial (până la p. 27), sub același titlu, în seria „*Studii de istoria dreptului român*”, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, București, 1911, p. 1–40, și în *Curs de istoria dreptului românesc*, vol. II, partea I, București, 1928, p. 314–342.

⁹ Gheorghe I. Petre-Govora (ed.), *Pravila bisericească de la Govora, numită cea mică, tipărită mai întâiu la 1640 în Mănăstirea Govora, publicată apoi în transcripțiune cu litere latine la anul 1884 de Academia Română, adusă la zi de pr. Gheorghe I. Petre-Govora*, Casa de Presă și Editura Tribuna, 2004. Mulțumim Dnei Georgeta Tănăsoaica, directoarea Bibliotecii Orășenești „A. E. Baconski” din Călimănești, pentru exemplarul pus la dispoziție, în contextul accesului dificil la această carte.

¹⁰ Pe exemplarul ediției princeps a *Pravilei de la Govora* (CRV 39 unicat) există trei rânduri de numerotări ale paginilor: cea originală, care conține numeroase erori, și alte două, a filelor și a paginilor, făcute ulterior cu creionul. Pentru că *Predoslovia* avea, la rândul ei, în varianta numerotării filelor, un alt sistem de numerotare, cu cifre romane, ne-am raportat în exemplele date, pentru simplificare, la numerotarea paginilor.

¹¹ Sl., în traducere: *Schimbară la Față*.

¹² Sl., în traducere: *Înălțarea*.

când îi va fi ziua (p. 19), în loc de *Să-i prăznuim pre [aceștea]*¹³, *căruia cându-i va fi zioa*). Se renunță la transcrierera cuprinsului, la notațiile marginale, la indicarea paginilor și a numărului capitolelor și se utilizează (pentru primele file) o punctuație arbitrară, moștenită, în parte, din ediția princeps a *Pravilei*.

Această lucrare are totuși meritul de a fi adus în prim-plan necesitatea unei ediții a *Pravilei de la Govora* după aproape un secol de la precedenta încercare¹⁴.

Cea mai recentă ediție a *Pravilei de la Govora*¹⁵ propune o metodă de lucru inadecvată: îndreptarea textului la nivel fonetic, morfologic, sintactic și lexical, în scopul declarat de a-l face accesibil cititorului contemporan. Textul astfel modificat este poziționat la sfârșitul cărții, în schimb facsimilul ediției de la 1640 are în oglindă transliterarea cu alfabet de tranziție a Academiei, de la 1884, despre care editorul susține în mod greșit că nu este completă (pentru că Odobescu nu ar fi avut la îndemână un exemplar complet al *Pravilei* atunci când a pregătit ediția respectivă¹⁶). În acest sens, el apelează la alte exemplare incomplete (șapte la număr), păstrate în țară, la Iași (Biblioteca Națională), Mănăstirea Secu, Ploiești (Muzeul Județean de Istorie), Lipova, Brebu, pe care le coroborează, pentru a pune la dispoziție textul integral¹⁷.

Deși lucrarea beneficiază de facsimilul ediției princeps, trimiterile din textul remaniat se fac la paginile unde se află tehnoeditat textul ediției Academiei. Două articole, unul despre Matei Basarab, celălalt tratând *Pravila* mai ales din perspectiva mentalităților tradiționale ale epocii, țin locul studiului filologic. Glosarul de la sfârșitul cărții de aproximativ 900 de pagini, deși bogat, nu se conformează rigorilor unei ediții științifice¹⁸. Semnalăm, de pildă, situații în care același cuvânt are mai multe intrări: *cărtular, cărturar; cătră, către; jrutăvnic* (sic!), *jertfelnic; nemic, nemică; (cu) nusa, (cu) nusu* (cuvânt introdus la litera C). Pentru primele trei exemple, explicația unei asemenea alăturări de termeni constă

¹³ Cuvântul este omis în ediția princeps a *Pravilei de la Govora*, dar restituit prin confruntarea cu ms. rom. BAR 2471, f 4^r.

¹⁴ În același an, 2004, apare și volumul întocmit de Ion D. Ciucă, Domnica Ciucă și Ion M. Ciucă, *Un mare ctitor ortodox, Matei Basarab – prințul limbii române*, Editura Parohia Câmpu-Mare, județul Olt, unde este inclus și textul *Pravilei*, transcris după ediția lui Odobescu, din 1884. Semnalăm doar, aici, această ediție, pe care nu am avut posibilitatea să o consultăm.

¹⁵ Petre Mateiescu (ed.), *Pravila de la Govora*, Râmnicu-Vâlcea, Editura Fortuna, 2016. Mulțumim micii starețe Heruvima Covaci de la Mănăstirea Govora pentru că ne-a facilitat accesul la această ediție.

¹⁶ Actualul CRV 39, unicat (termenul *unicat* desemnează exemplarul aflat în cea mai bună stare, în acest caz un exemplar complet al *Pravilei de la Govora*), fusese însă achiziționat de Biblioteca Academiei Române la acea dată.

¹⁷ O emisiune TV în care a fost prezentată această ediție a *Pravilei de la Govora* (și de unde am cules informații care completează *Argumentul editorului* Emil Catrinoiu și *Cuvântul diortistorului*) poate fi vizionată la adresa de internet <https://www.youtube.com/watch?v=O6FeEm70ESk>.

¹⁸ Vezi și Eugen Munteanu, *Un fals filologic și o impietate la adresa vechii culturi românești*, în „România literară”, nr. 30–31, L, 6 iulie 2018, p. 3, 9.

în faptul că aici sunt cuprinse atât forme pe care le regăsim în ediția princeps, cât și forme utilizate în textul revăzut. Celelalte două exemple ilustrează situații ocazionale, în care editorul înregistrează formele flexionare sau variabile ale unui cuvânt ca intrări diferite. Pe de altă parte, glosarul inventariază cuvinte precum *anafură, antimis, cler, enorie, episcop, idol, harți, liturghie, miezonoptică, mucenic, psalm*, propunându-și să fie un îndrumar în domeniul terminologiei religioase. O întregă serie de lexeme, care nu presupun mențiuni speciale, încarcă inutil glosarul (d. ex.: *cine, deasupra, etern, făgăduință, goli, iară, îndemna, înțelegere, învăța, măcar, mâhni, nădejde, pentru, pivniță, pururea, putred, rând*).

Iată, mai jos, câteva fragmente din respectiva lucrare (unde intervențiile editorului corup pe alocuri înțelesul original al textului), așezate pe coloana din stânga, cărora le-am alăturat, pe coloana din dreapta, transcrierea interpretativă a pasajelor corespunzătoare din ediția princeps.

Pravila de la Govora (ed. 2016)***Pravila de la Govora (ed. 1640)***

„Apoi iar grăim și spunem: să nu se sărbătorească cu timpane și cu fluier și întru cântece mirenești și în beții, ci să se sărbătorească în rugăciune și în cântări sufletești și prin cuvinte de laudă. Apoi, numaidecât, să fie chemați preoții la casele creștinilor să binecuvinteze casele lor, ale tuturor creștinilor. Că unde nu merge preotul, nici binecuvântare nu se face, de acolo și Dumnezeu se îndepărtează”. (p.740)	„Și iară grăim: că nu zicem să se prăznuiască cu tâmpene și cu fluier, și întru cântece mirenești, și în beții, ce să se prăznuiască întru rugăciuni și întru cântări sufletești, și întru cuvinte de laudă, și numai cât să se cheame preoții la casele lor, să facă blagoslovenie întru casele lor tot creștinul. Că oareunde nu merge preotul, nice blagoslovenie nu se face./ de aceea și Dumnezeu se delungă”. (p. 16–17)
„Cei ce supără preotul. Să nu supere pe dânsul nimeni dintre oamenii neînvățați, ci numai biserica cea mare; și aceea să se supere după lege. Deci oamenii cei neînvățați, boierii, mișeii să nu supere cu nimic pe preot ca cele neluminate spre lumină să se ridice. Nimeni să nu ia nimic din biserică, chiar cel care a ctitorit biserica, ci numai ce va fi spre pomenire și atunci cu binecuvântarea bisericii”. (p. 741)	„De ceia ce biruiaște preotul, ca să nu biruiască pre dînsul niminea den oamenii cei proști, numai Biseareca cea mare, și aceea se biruiască după lege. Iară den oamenii cei proști, nice boierii, nice mișeii să nu biruiască pre niminea cu preotul, ca/ ceale neluminate spre lumină să se rădice ¹⁹ . Nice să ia ceva den bisearecă, măcar s-au făcut și biseareca, numai ce va fi pominoș și cu blagoslovenia bisearecii”. (p. 20–21)
„De aceea să nu fie despărțire între bărbat și femeie, afară de nevoie mare. Despre aceasta și soborul spune că păcatul este afară de trup, iar cel ce desfrânează cu trupul, în trupul lui greșește”. (p. 745)	„Dirept aceea, împărțire nice într-un chip să nu fie între bărbat și între muiare, alegând fără de o nevoie mare, și și aceasta cu săborul. Că fieșce păcat afară iaste de trup, iară cela ce curveaște, în trupul lui greșește”. (p. 34)

¹⁹ Tip.: *рьдиче*. Altă lecțiune posibilă: rădice.

Astfel, *Pravila de la Govora*, primul text românesc de tip juridic (canonic și civil) conservat integral, tipărit în Țara Românească, rămâne încă fără o ediție critică, după aproape un secol și jumătate de la prima încercare a Academiei.

Pentru a suplini această lipsă, ne propunem, odată cu editarea propriu-zisă a textului prin metoda transcrierii interpretative, realizarea unui aparat critic dublu, care se va raporta atât la ediția din 1640, cât și la ms. rom. BAR 2471, conținând traducerea românească a călugărului Mihail Moxa, după care s-a făcut tipărirea *Pravilei*²⁰. Ediția va fi însoțită de un studiu filologic și lingvistic al textului, iar la final, de un glosar în care vor fi cuprinși termenii ieșiți din uz, învechiți, regionali, sau cu sensuri diferite de cele actuale.

Așa cum am amintit, modelul direct al *Pravilei de la Govora* l-a constituit *Pravila de la Bistrița* (ms. sl. 726, terminat de copiat la 17 iunie 1618²¹ din inițiativa mitropolitului Teofan al Moldovei, pentru biserica Mitropoliei din Suceava). Acest nomocanon penitențial, ajuns la îndemâna lui Mihail Moxa, la Mănăstirea Bistrița, din 1620–1623, odată cu refugierea mitropolitului în Țara Românească²², va fi tradus de călugărul bistrițean în aceeași perioadă de timp cu munca la cunoscutul său *Cronograf* (1620) și, posibil, la un *Liturghier* (1620–1630)²³.

Având, așadar, la dispoziție, atât manuscrisul românesc al *Pravilei de la Govora*, cât și manuscrisul slavon original al acestei traduceri, există posibilitatea ca acele pasaje neclare ale ediției de la 1640, explicabile prin omisiuni ale tipografilor Meletie Macedoneanu și Ștefan din Ohrida, precum și prin modificări de altă natură față de modelul manuscris al tipăririi, să fie mai ușor înțelese.

În cele ce urmează, vom da câteva exemple de astfel de lacune și intervenții în textul ediției princeps, pe care le vom clarifica atât prin raportarea la manuscrisul românesc, cât și prin referire la cel slavon, atrăgând atenția asupra unor greșeli neșemnalate în edițiile anterioare²⁴.

²⁰ O însemnare a mitropolitului Teofil al Ungrovlahiei confirmă faptul că acest manuscris a stat la baza tipării *Pravilei* în 1640: „Dat-am blagoslovenie la acest izvod să se tipărească” (ms. rom. BAR 2471, f. 2^v).

²¹ Vezi ms. sl. 726, fila 198^r.

²² Opinia lui N. Iorga (vezi *Istoria literaturii românești*, I, București, 1925, p. 234–235, și *Istoria Bisericii românești*, I, București, 1928, p. 261–262), împărtășită de Al. Mareș, era că mitropolitul Moldovei își urmase protectorul, pe domnitorul Radu Mihnea al Moldovei, atâta timp cât acesta a fost în fruntea Țării Românești (vezi Al. Mareș, *A procurat Udriște Năsturel originalul străin al „Pravilei de la Govora”?*, în *Scriere și cultură românească veche*, București, 2005, p. 295–296).

²³ Ms. rom. 2471 poartă semnătura lui Mihail Moxalie, la f. 191^r (a se vedea, pentru descrierea completă, Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, II, București, 1983, p. 28). Numerotarea mecanică, realizată de BAR, care se face de la a treia filă albă de la început a textului, conține o inexactitate (de la fila 115^r se trece la fila 117^r), în schimb numerotarea originală (deteriorată, în mai multe locuri, în urma procesului de recondiționare a manuscrisului), care începe de la a doua filă albă, este corectă până la f. 192^r (care este nenumerotată – în consecință f. 193^r devine f. 192^r, iar fila 194^r rămâne, și ea, nenumerotată). Pagina plină conține 18 rânduri, urmând, și din acest punct de vedere, de aproape, ms. sl. 726, care are 17 rânduri pe pagina plină, și fiind, la rându-i, model pentru ediția tipărită, a cărei pagină plină, cu caractere mijlocii, are tot 18 rânduri.

²⁴ Am așezat între paranteze drepte adăugirile făcute în ediția princeps a *Pravilei*.

1. Să-i prăznuim pre [aceștea]²⁵, căruia cându-i va fi zioa (...) (p. 15)
2. Popa ce nu-ș va mătura sfânta bisearecă și să o curățească, și nu o va înfrâmșeta, și nu va socoti [aceasta să facă]²⁶ în toate sâmbete, unii ca aceia să se lase de preoție. (p. 112)
3. (...) iară în Laodichiia, și în Sardiia, și în Gagrea*h*, și întru Antiohiia, [și în Chesaria]²⁷, și într-alte bisearici mari, și în cetăți. (p. 125)
4. Așijderea și toată acea Săptămână Mare [să se ferească și]²⁸ să se postească cu frică mare și cu inimă zdrobită (...) (p. 163)
5. Iară după rădicarea²⁹ pâinii ceii dumnezeiești și după priceștenie, noor de pasări în multe chipuri, ce mânca sânge, căzură împrejurul bisearecii [și zbura cătră ușile bisearicii]³⁰ ca niște portari oarecarii se întimpina depreună și arunca arme. (p. 236)
6. Călugărul fiind în mănăstire și fără de o nevoie mare, de va rămânea de leturghie, să facă 70 de metanii, iară de va rămânea de pavecernie [și de vecernie]³¹, 150 de metanii. (p. 272)
7. Iară de ești nedostoinic [de aceastea, așa să faci și]³² să te rogi mai vârtos încă de tine, acela să nu se ispitească spre calea duhovniciei, nice să se grăiască, ca să nu-ț fie ție mai amar. (p. 277)
8. Oarecarii se [postesc]³³ așa, fără de o nevoie trupească, trufașaste-se și tocmeala postului întru săbor împreună dez/leagă. (p. 299–300)
9. Nu ne mustre noauo niminea socotind miercurea [și vinerea]³⁴, ce într-înse ne postim noi după tocmeală (...) (p. 301)
10. [De la Isaica]³⁵ (p. 302)
11. Și iară va veni întru mărire, să judece viii și morții, ce împărăția [Lui]³⁶ n-are sfârșit. (p. 307)
12. Iară de va lua învătătură [20]³⁷ de ai (...) (p. 182)

²⁵ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 4^r, și ms. sl. 726, f. 3^v.

²⁶ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 57^r, și ms. sl. 726, f. 55^v.

²⁷ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 66^r, și ms. sl. 726, f. 63^r.

²⁸ Cf. ms. rom. MAR 2471, f. 87^r, și ms. sl. 726, f. 84^v.

²⁹ Tip.: *ръдикарѡ*. Altă lecțiune posibilă: rădicarea.

³⁰ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 130^r, și ms. sl. 726, f. 132^r.

³¹ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 158^r, și ms. sl. 726, f. 155^v.

³² Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 151^r, și ms. sl. 726, f. 160^r.

³³ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 168^r, unde cuvântul *постескъ* prezintă o linie orizontală abia vizibilă pe literele *сет*, de natură accidentală, care i-a indus însă în eroare pe tipograful *Pravilei*, aceștia omițând cuvântul cu totul. Vezi și ms. sl. 726, f. 172^v.

³⁴ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 168^v, și ms. sl. 726, f. 173^r.

³⁵ Titlul unui capitol, omis în ediția de la 1640 a *Pravilei de la Govora*, și reconstituit cf. ms. rom. BAR 2471, f. 169^v, și ms. sl. 726, f. 173^v.

³⁶ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 172^v, și ms. sl. 726, f. 176^v.

³⁷ În ediția de la 1640 a *Pravilei*, tipărit: *ѡи*. Corectat prin confruntare cu ms. rom. 2471, f. 98^r, și cu ms. sl. 726, f. 95^v.

13. Să se pocăiască 3 ai, metanii [1060]³⁸. (p. 270)

14. *Ști* Petru de la Alexandrie, la [15]³⁹ cap pravilii (p. 301)

15. Și cine nu-L va mărturisi pre Acela într-o fire a Părintelui, după dumnezeire, și într-o fire, după omenie⁴⁰, într-același chip a lu Apolinarie, suflet putred (...) (p. 320)

16. Numerotarea articolelor 10 (p. 39)⁴¹, 14 (p. 67)⁴², 48 (p. 132)⁴³, 76 (p. 181)⁴⁴, 93 (p. 212)⁴⁵, 116 (p. 226)⁴⁶, omisă în ediția princeps a *Pravilei*, a fost reconstituită prin confruntarea cu ms. rom. BAR 2471 și cu ms. sl. 726.

17. Numerele 121 (p. 228)⁴⁷ și 126 (p. 232)⁴⁸ sunt atribuite altor articole decât celor în drept.

18. Nefiind începutul unui articol de lege, paragraful de la p. 53, care a primit numărul 40 (număr care aparține, de drept, articolului de la p. 118), nu ar fi trebuit numerotat. Faptul că poartă totuși un număr se datorează unei lecțiuni greșite a ms. rom. BAR 2471, f. 25^v, unde Moxa a păstrat notația marginală $\overset{\wedge}{\text{M}}$ din ms. sl. 726, f. 23^f: aici ea reprezenta o abreviere a slavonescului $\text{ML}^{\wedge}\text{ПНВЫИ}$, cu care începea rândul respectiv. Tipograful *Pravilei* a reținut doar slova M cu tildă ($\tilde{\text{M}}$), acordându-i, în acest fel, incorect, o valoare cifrică: $\tilde{\text{M}}$ (=40).

19. Articolul de lege cu numărul 146 (vezi p. 279) este greșit numerotat în ediția princeps a *Pravilei*. În ms. rom. BAR 2471, la f. 153^v, în dreptul acestui articol, Moxa a scris cifrele $\rho\text{M}\text{S}\text{ZИ}$, fapt ce poate fi interpretat ca o notație cumulativă, referitoare la articolele 146–148. Cauza confuziei se află în ms. sl. 726 (*Pravila de la Bistrița*), unde articolele 146 și 147 nu au fost numerotate, iar articolul 148 a fost

³⁸ Pentru că numeralul 1060 este tipărit w mie $\text{a}\mathring{\text{a}}$, acesta este transcris 1061 în ediția de la 1884 a Academiei. Însă, în ms. rom. BAR 2471, la f. 157^f, respectivele slovele cifră sunt notate $\rho\text{A}\mathring{\text{a}}$ (=1060). Vezi și ms. sl. 726, f. 154^f.

³⁹ În ediția princeps a *Pravilei* apar slovele-cifre: $\tilde{\text{ei}}$. De aici și lecțiunea greșită din ediția de la 1884 a Academiei: 210. Corectat prin confruntare cu ms. rom. 2471, f. 168^v, și cu ms. sl. 726, f. 173^f, unde apar slovele-cifre: $\tilde{\text{ei}}$ (=15).

⁴⁰ Tip.: $\text{A}\mathring{\text{D}}\text{П}\text{Ж}\text{W}\text{M}\text{E}\text{Н}\text{И}\text{E}\text{ }^{\wedge}\text{D}\text{M}\text{N}\text{E}\text{Z}\text{E}\text{P}\text{P}\text{E}$. Greșeala tipografilor ediției princeps este provocată de eroarea de redactare din manuscrisul lui Mihail Moxa (ms. rom. BAR 2471, f. 181^f). Călugărul bistrițean reluase cuvintele aflate în aceeași poziție, cu un rând mai sus, $\text{A}\mathring{\text{D}}\text{П}\text{Ж}\text{ }^{\wedge}\text{D}\text{O}\text{Y}\text{M}\text{N}\text{E}\text{Z}\text{E}\text{P}\text{P}\text{E}$, după care, dându-și seama de scăpare, adăugase marginal cuvântul OMENIE , lăsând însă și cuvântul scris eronat ($\text{ }^{\wedge}\text{D}\text{O}\text{Y}\text{M}\text{N}\text{E}\text{Z}\text{E}\text{P}\text{P}\text{E}$) în text.

⁴¹ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 18^f, și ms. sl. 726, f. 16^f.

⁴² Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 33^f, și ms. sl. 726, f. 30^v.

⁴³ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 70^f, și ms. sl. 726, f. 67^f.

⁴⁴ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 97^v, și ms. sl. 726, f. 95^f.

⁴⁵ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 114^v, și ms. sl. 726, f. 116^f.

⁴⁶ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 123^v, și ms. sl. 726, f. 125^v.

⁴⁷ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 125^v, și ms. sl. 726, f. 127^f. În ediția de la 1640 a *Pravilei*, numărul 121 este atribuit, în mod greșit, următorului articol de lege decât celui în drept.

⁴⁸ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 127^v, și ms. sl. 726, f. 129^f. În ediția de la 1640 a *Pravilei*, numărul 126 este atribuit, în mod greșit, articolului de lege care-l precede pe cel în drept.

inițial numerotat ρ̃ms (=146), după care copistul a barat cu două linii ultima slovă-cifră s (=6), scriind deasupra slova-cifră н (=8)⁴⁹. Tipograful *Pravilei de la Govora* încearcă să evite această neînțelegere din manuscrisul lui Mihail Moxa, numerotând cu ρ̃ms (=146) articolul respectiv – pentru că ultimul articol fusese numerotat ρ̃me (=145) –, articol care ar fi trebuit numerotat cu ρ̃mн (=148).

20. Articolul de lege cu care începe p. 284 a ediției de la 1640 a *Pravilei* este numerotat cu slovele-cifre ρ̃лa (=131), în loc de ρ̃на (= 151)⁵⁰.

21. La acest punct vom semnala unele erori de lecțiune din ediția de la 1884 a lui Odobescu (transcrise în notele de subsol), preluate și în edițiile ulterioare:

a. Iară fără de pohtă să cânte, ce întâiu să cetească ps<a>lom 50⁵¹ (...) (p. 242)

b. Oarece frate va sparge o candilă, 50⁵². (p. 261)

c. Călugărul, de va fi în mănăstire și va aduna avuție întru ascuns de igumenul, să se desparță 1 an, metanii 2000⁵³. (p. 270)

d. (...) ce de pururea ceale de sus ți se cade a cerca, și de sus a gândi, și să fii ascultoi⁵⁴ (...) (p. 275)

e. „Pahomie, iată ceale ce tocmești tu de tine⁵⁵ și în deșert ștezi într-această peșteră”. (p. 303)

În concluzie, pentru restituirea cât mai exactă a textului tipărit la 1640, este nevoie ca o ediție critică să țină cont de metodele de lucru consacrate de tradiția filologică: raportarea tipăriturii la traducerea românească și la originalul slavon al acesteia, în scopul identificării diferitelor erori de transcriere, a lecțiunilor greșite din edițiile anterioare și a omisiunilor de orice natură, folosirea sistemului de echivalențe dintre slovele chirilice și corespondentul latin propriu transcrierii fonetice interpretative (care păstrează oscilațiile de grafie pentru a ilustra mai multe uzuri lingvistice, dar care adaptează grafia la normele actuale acolo unde avem a face cu o manieră grafică, fără suport fonetic), realizarea unui studiu introductiv, filologic și lingvistic, care să evidențieze problemele specifice textului, și a unui glosar care să înlesnească accesul cititorului la text. Numai în acest fel o nouă ediție a *Pravilei de la Govora* va reprezenta un progres în raport cu edițiile apărute până în prezent, dintre care, ultima notabilă, aparținând profesorului de drept Ion Peretz (a cărui transcriere s-a oprit totuși la primele treisprezece articole de lege, fără a indica numărul paginilor și fără a beneficia de note de subsol) datează de mai bine de un secol.

⁴⁹ Vezi ms. sl. 726, f. 161^r. Observația a fost făcută de Al. Mareș în *art. cit.* (vezi nota 22), p. 294, nota 4. Pentru prima oară, asupra acestei probleme a atras atenția I. Peretz, editorul (parțial) din 1911 al *Pravilei de la Govora*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XII, 1911, p. 394.

⁵⁰ Cf. ms. rom. BAR 2471, f. 156^v, și ms. sl. 726, f. 164^r.

⁵¹ În ediția de la 1884 a *Pravilei de la Govora*, lecțiune greșită: 8.

⁵² În ediția de la 1884 a *Pravilei de la Govora*, lecțiune greșită: 8.

⁵³ În ediția de la 1884 a *Pravilei de la Govora*, lecțiune greșită: 200.

⁵⁴ În ediția de la 1884 a *Pravilei de la Govora*, lecțiune greșită: *ascultători*.

⁵⁵ În ediția de la 1884 a *Pravilei de la Govora*, lecțiune greșită: *de tinereți*.

FOR A NEW EDITION OF THE *CODE OF LAWS FROM GOVORA* (1640)

(Abstract)

The article presents the reasons why a new edition of *The Code of Laws from Govora* (1640) is still necessary.

The first edition with Latin letters, accomplished under the aegis of the Romanian Academy, is the result of Alexandru Odobescu's effort and dates back to 1884. The transcription of the text is influenced by the spelling rules of the epoch and mechanically reproduces the text of the 1640 edition (e.g. the arbitrary punctuation and the lack of space between words). There is no critical apparatus, no philological study and no glossary. The following editions (from 1884, 1885, 2004) are based on the same text of the Academy. Ion Peretz's edition (from 1911) remains a standard of reference from the point of view of the philological problems it solves, although it does not benefit from the whole transcription of the text.

Relating to both the first edition text and the Romanian manuscript BAR 2471, a translation by Mihail Moxa (on which the print was based), and its Slavonic original (Sl. ms. BAR 726), the present study clarifies some omissions, transcription errors and wrong interpretations of previous text editions and also some uncertain units from the 1640 edition.

Cuvinte-cheie: ediție, manuscris românesc, manuscris slavon, *Pravila de la Govora*.

Key words: edition, Romanian manuscript, Slavonic manuscript, *The Code of Laws from Govora*.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*